

Ratko Božović,
Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka

UDK 159.964.2
UDK 616.89-008.442.5

IMPERATIVI NOVOG NARCISA

Sažetak: Ideje Kristofera Laša o novom Narcisu iznete u delu *Narcistička kultura*, autor vidi kao važno tumačenje narcizma i zbog toga što novostvoreni Narcis, opsednut traumatičnom sadašnjosti, zanemaruje i prošlost i budućnost. Laš smatra da je obezvređivanje prošlosti siguran simptom krize kulture. Tome doprinosi narcistički imperativ – biti uspešan po cenu destrukcije, zla i nevaljalstva. Polazeći od Kernbergovih (Otto Friedmann Kernberg) teza, Slavoj Žižek, otkriva kod osobe koju je obujmio sindrom narcizma – *defekt empatije*. Drugi čovek je nepoznati čovek. On je biće do koga se ne može stići, ni emocionalno ni imaginarno, ni objektivno ni subjektivno. Prestižu Narcisa i njegovoj nezajajljivoj afirmaciji, sve je podređeno. Tako se idealni – drugi, kao *produžetak* narcisovog velikog Ja, pretvara u nepoželjnog drugog kad izneveri narcisova očekivanja. Oni koji dovode u pitanje narcističku samopotvrdu pretvaraju se u neprijatelje. Uvidom u najvažnija dela Karen Hornaj (*Neurotična ličnost našeg doba*, *Novi putevi psihoanalize*, *Naši unutrašnji konflikti*, *Neuroza i razvoj ličnosti*), autor pokazuje kako Narcis bežanjem od realnog sebe, upada u klopku otuđenja i od sebe i od realnog života. U delu *Narcizam* Jovana Raškovića prati se duboka veza između narcisoidnosti i agresije. Političke vođe su reprezentanti takvih svojstava. Da bi se strast za vladanjem nad ljudima ostvarila kao mogućnost, Narcis preuzima na sebe obavezu da bude maltene režiser, glavni glumac i protagonist vlastitog predstavljanja. On ne može da opstane bez agresivnosti i bez iracionalne motivacije. I pošto je, smatra Rašković, ontološki nabijen agresijom, razumljivo je što je amoralna ličnost, što je s onu stranu morala.

Gljučne reči: narcizam, neuroza, ličnost, kultura, konflikt, kriza, agresivnost, sublimacija

U svim ozbiljnijim i ambicioznijim istraživanjima nije se moglo zaobići pitanje: Da li je narcizam čovekovo normalno ili patološko stanje? Da li se radi o perverziji? Sigmund Frojd – koga je početkom prošlog veka okupiralo pitanje o odnosu narcizma i perverzije – 1914. godine, bez kolebanja, odgovara da narcizam „nije perverzija, već libidinalna dopuna egoizmu samoodržanja, čiji izvestan dio s punim pravom pretpostavljam da se nalazi u svakom živom biću“. Narcizam neprestano ostaje važno teorijsko pitanje, tema koja se ne zaboravlja ali ostaje sa mnoštvom kontradikcija, sa ne malom teorijskom prazninom, uz prisustvo uvek skrivenog ili skrivanog identiteta protagonista narcizma. Narcisovo osvajanje želje, u konačnom ishodištu, ne stiže samo do preoblikovanja životnog stila uz privide i simulacije već postaje njegova sudbina.

Za narcizam se odvajkada vezuju dve nezaobilazne odrednice – samoza-ljubljenost i samodovoljnost. U delu *Leksikon psihoanalize* Žarko Trebješanin odedio je narcizam kao stanje samozaljubljenosti u kojem je sva ljubav usme-rena na vlatiti *ego*. O Narcisu je zabeležio: „Termin vodi poreklo od poznatog grčkog mita o *Narcisu*, sinu nimfe Liriope, koji je bio tako lep da su ga

obožavali mnogi mladići i devojke. Pošto je bio hladna srca, on nikome nije uzvrćao ljubav, pa čak ni lepoj nimfi Eho koja je venula od ljubavne čežnje dok od nje nije ostao samo glas. Jedan od odbačenih obožavatelja prokleo ga je da zavoli ono što mu je nedostižno, i to se ostvarilo. Narcis je jednoga dana kad se spustio do izvora da utoli žeđ u ogledalu vode ugledao svoj lik i ta varljiva slika ga je toliko opčinila da je počeo da čežne za svojim likom. Venuo je od ljubavi prema sebi samom sve dok najzad nije umro. Čak i u podzemnom carstvu senki Narcis, kažu, ogleda svoje lice u vodama Stiga“. U *Rečniku simbola*, koji su priredili Krsto Milovanović i Tomislav Gavrić, narcizam se definiše kao ljubav prema sopstvenoj slici i kao oblik perveznog ponašanja. Autori ovog spisa, neočekivano, gotovo trostruko više redova su posvetili simboličnom određenju cveta narcisa. On označava „ukočenost smrti“, ali i posledice samoljublja i taštine. Ovaj cvet dovodi se u vezu s „infernanim obredima“ i sa „svečanostima inicijacije“. Za njega se vezuje samoljublje, samodovoljnost, taština, hladnoća i smrt u mladosti. Tamo čitamo da je prijatni i opojni miris ovoga cveta uzrok ludila.

U delu *Narcistička kultura*, stvorenom krajem osamdesetih godina prošlog veka, Kristofer Laš (Christopher Lasch) piše o novom narcisu. Njega ne progoni osećanje krivice nego osećanje teskobe. Takvo osećanje uspostavilo se u traumatskoj sadašnjosti, u neumoljivom vremenu krize. „Narcisa ne zanima budućnost djelomično zbog toga što ga tako malo zanima prošlost“. I to je jedno od bitnih svojstava tog novog narcisa. I on se promenio u okolnostima narcističkog društva. To društvo „sve više ističe i ohrabruje narcističke crte“. Zapostavlja se i prošlost i budućnost. Tu su odmah i posledice, jer „kulturno obezvređivanje prošlosti ne odražava se samo u siromaštvu prevladavajućih ideologija, koje su izgubile sposobnost da čvrsto zahvate stvarnost i odustale od pokušaja da njome ovladaju, već u siromaštvu narcisovog unutrašnjeg života“. To je jedna od središnjih opservacija iznetih u ovoj knjizi. Njen autor nastoji da identifikuje i nove koncepte narcizma i promenjenu poziciju Narcisa. Laš smatra da je obezvređivanje prošlosti siguran simptom krize u kulturi. On u tome vidi ne samo narcističko osiromašenje psihe nego „očaj društva koje se ne može suočiti s budućnošću“. Ovaj autor, ne kaže slučajno: „Danas prevladava strast življenja za trenutak – za samog sebe, a ne za svoje pretke i potomke. Brzo gubimo osjećaj povijesnog kontinuiteta, osjećaj pripadništva slijedu generacija koje su ponikle u prošlosti i nastavljaju se u budućnosti.“ Narcis se suočava s doživljajem savremenog sveta ne samo kao s nesigurnim nego i kao s opasnim i zabranjenim mestom. Nesposobnost da anticipira budućnost, nemoć da uspostavi mostove do budućih pokoljenja i da prekorači teskobnu sadašnjost – ne otkriva samo slabljenje njegovih društvenih veza, što od straha od neumoljive zavisnosti što od pokolebanog, gotovo bespomoćnog pogleda na svet. „Tako etika samoočuvanja i psihičkog preživljavanja ne izvire samo iz objektivnih uvjeta ekonomskog ratovanja, povećane stope kriminaliteta i društvenog kaosa, već iz subjektivnog doživljaja praznine i izdvojenosti. Ona odražava uvjerenje – koje je jednako toliko projekcija unutrašnjih tjeskoba koliko i uočavanje stvari takvima kakve one i jesu – da čak

i najprisnijim odnosima vladaju zavist i iskorištavanje.“ Tako rezonuje Laš, koji za Narcisa vezuje kao bliže određenje – *sebstvo*. A moglo bi se dodati – i sebeljubstvo. To je opasna i opsesivna vezanost za sebe sama kao krhko i traumatizovano biće, koje prati neumoljiva unutrašnja praznina.

Polazeći od Kernbergovih (Otto Friedmann Kernberg) teza, Slavoj Žižek, u studiji pod naslovom „*Patološki Narcis*“ kao društveno nužni oblik subjektivnosti, koja se našla na kraju knjige *Narcistička kultura* Kristofera Laša, otkriva kod osobe koju je obujmio sindrom narcizma – *defekt empatije*. Drugi čovek je nepoznati čovek. Drugost se uspostavlja kao tuđost. Drugi je biće do koga se ne može stići, ni emocionalno ni imaginarno, ni objektivno ni subjektivno. Prestižu Narcisa i njegovoj neumerenoj, često i nezajažljivoj afirmaciji, sve je podređeno. Tako se idealni – drugi, kao *produžetak* narcisovog velikog Ja, pretvara u nepoželjnog drugog kad izneveri narcisova očekivanja. Oni koji dovedu u pitanje narcističku samopotvrdu pretvaraju se u *neprijatelje*. A masa je bila prisutna samo da bi bila iskorišćena u narcisovoj afirmaciji, a zatim odbačena. To otkriva manipulativne mehanizme i duh proračunatosti narcističkih težnji. *Narcis* ima hladnu glavu i zaleđeno srce. Skriva se iza *blještave maske*. On „pokušava očarati, zavesti“, a, u stvari, „iza svega toga osjećamo neumoljiv, proračunat um“. U velikoj meri je u znaku hipokrizije i izneveravanja moralne inteligencije. Njegova dobitnička kombinacija dovodi ga do oduševljenja i zanosa. U tim zadovoljstvima, prisutni su i oni koji su s velikom predanošću i pomogli da se ostvari *narcistički dobitak*, ali kad dođe do obrnutog ishodišta, njegovim pomagačima sleduje ravnodušnost, pa čak i prezrenje.

I pored toga što Žižek smatra da se Lašova studija o kulturi narcizma može ubrojiti u neokonzervativnu kritiku savremenog autoritarnog potrošačkog društva, ona ima dalekosežniji kritički potencijal i trajnije antropološko značenje. U svakom slučaju, narcizam, ma koliko da je utemeljen u intimnom svetu pojedinca, ima trajniji značaj i za društvo i za kulturu. A trajnije važenje imaju Kernbergove analize koje su postale snažan podsticaj Žižekovim fenomenološkim opisima patologije Narcisa. Kad se pronikne u to koliko je Narcis zavisian od „projekta“ svoga uspeća i svoje afirmacije postaje jasnija njegova nesposobnost da uspostavi iskrenu i spontanu međuljudsku komunikaciju. Način njegovog komformističkog prilagođavanja – u kome je spreman da ne skida svoju masku da bi mogao lakše da obmane i iskoristi druge – smišljen je tako da bi se domogao uspeha i to po svaku cenu. Više od bilo čega drugog, užasava ga vlastiti neuspeh. Neuspeh ne može da prihvati ni pod kojim uslovima, u bilo kojim okolnostima. To je i razlog što Žižek ističe narcisovog patološki strah čak i od *najmanjeg neuspeha*. Njegov je neumoljivi imperativ „većito ostati mlad“ i biti u centru pažnje. Izdvojiti se iz obezličene mase i sive prosečnosti pretpostavke su njegovog samovaženja i individualne samopotvrde. Uspeh je njegova opsesivna preokupacija i egzistencijalna vrednost.

Posle *fenomenološkog uvida* u narcisova sebeljubstva, sledi *strukturalna analiza* patoloških svojstava velikog Ja, u koje se sažimaju *realno Ja*, u kome je prisutno stvarno biće, *idealno Ja*, koje uspostavlja idealizovanu predstavu subjekta i *idealnog objekta* kao idealnog bližnjeg, kao *produžetka* sopstvenog

velikog Ja. Posle ovakve analize sledi Žižekova opaska da se takvim *stapanjem* gubi kritička distanca između realnog Ja, idealnog Ja i objekta. To je ona distanca, koja *normalni* subjekt upućuje na „neprekidno poboljšavanje, približavanje idealu.“ Patološki narcis suštinski okupiraju sile *Nad – ja*, pa je on zato „u stvarnosti nemoćan, preplašeni subjekt, žrtva krutog, nesvladivog *Nad – ja*, subjekt koji se ne može snaći, koji je suočen s nedostižnim zahtjevima okoline i sa svojom vlastitom agresivnošću.“ A kad se pojavi sadističko *Nad – ja* i situacija kad „nagone subjekt potiskuje u nesvesno“, tada je patologija u usponu. Tu se nameće i neophodnost uspostavljanja razlike između *normalnog* i *patološkog* narcizma. To je već otvorena mogućnost za mnoge uvide, a ponajpre za modernu i netradicionalnu psihoanalizu.

Žižek ističe da narcizam ima posebno i važno mesto u psihoanalitičkoj teoriji. Zato se i osvrće na Lašovo bavljenje poznatim radom Ota Kernberga *Patološki narcizam i borderline-stanja*. Kliničkim svojstvima teorije o *borderline*-u ima razloga da se bave i psihijatri i psihoanalitičari, što se i dogodilo. *Borderline-subjekt* je „nesposoban za pravi intersubjektivni odnos“ jer drugoga doživljava kao lutku. U igri simulacije i pretvaranja utopila se životvorna energija ličnosti. I kad narcizam postane „korelat *borderline-a*“, onda je i razumljivo što patološki Narcis „prezire ljude, iskorištava ih, vidi u njima samo sredstvo za svoju afirmaciju...“ Narcis je tako ne samo obznanio defekte svoje empatije već i potpuno odsustvo moralnog digniteta. On zaboravlja da čini drugima ono što ne bi želeo da drugi čine njemu. Slovenački filozof skreće pažnju na strukturalna obeležja *borderline*-subjekta polazeći od Kembergovog interpretacije. Tu su najpre „raznorodni znakovi *krhkosti Ja*“, te „nedostatna kontrola nad vlastitim nagonским reakcijama“, tako da dolazi do nekontrolisanog impulsa kome se pridružuje „nedovoljna sposobnost sublimacije“. A najviši „uzleti“ subjekta podstaknuti su najnižim ciljevima, sve radi društvenog uspeća.

Patološki *Veliki Ja* u strukturalnoj analizi označen „kao središnja integrativna instanca“, nastao stapanjem tri bitna elementa od kojih je na prvom mestu *realno Ja* kao bića realnosti, a potom sledi *idealno Ja*, koje je utemeljeno na samoidealizaciji. Konačno, kao što smo rekli, tu je i *idealni objekt* koji ima svojstva *idealnog* drugog doživljenog kao sastavni deo *velikog Ja*. Tako su se našli u nerazdvojnem zajedništvu *realno Ja*, *idealno Ja* i *idealni objekt*. Iz takvog ustrojstva, patološki Narcis je doveden u stanje da je u „stvarnosti nemoćan, preplašeni subjekt, žrtva krutog, nesvladivog *Nad-ja*, subjekt koji se ne može snaći, koji je suočen s nedostižnim zahtjevima okoline i sa svojom vlastitom agresivnošću“. Agresivnost je deo kompenzacije za njegovu društvenu neostvarenost, za njegovu nemoć kao društvenog bića. Agresivna motivacija, kao čin destruktivnosti, temelji se na dubokoj frustraciji narcisoidne ličnosti a njeno agresivno ponašanje proizvodi frustraciju kod drugih, nepoželjnih i antagonističkih, onih koji dovode u pitanje utemeljenost narcisove strategije.

Da se vratimo zaključku o razlici između patološke ličnosti i *borderline-a* kako ih je „pročitao“ Slavoj Žižek, prevashodno polazeći od Kernbergovog

razlikovanja ove dve kategorije. On smatra da je „*bordeline* bliži patološkom rasapu ličnosti“, dok je, s druge strane, patološka ličnost „korak bliže normalizaciji“. Nasuprot tome, sledi uverenje da je *patološki narcizam*, klinički rečeno, ako ne psihoza a ono barem *predpsihotično stanje*. To je stanje subjekta, koji površinski *funkcioniše*, vodi računa o društvenim *pravilima igre* ali ga društveni zakon ne *drži* iznutra. Zato kod *patološkog Narcisa* imamo *jeziv osećaj* da „iza maske nema ničega“, da govorimo s lutkom... „Od ništa nema ništa“, rekao je Niče. Ipak, ako je prihvatljivo mišljenje da čovek ne želi da bude to što jeste, onda je čovek maska istine. A u maski je sadržan stav bića i stil postojanja. Maska se javlja kao prekoračenje svakodnevlja ili san iz jave. Ona se pojavljuje kao odbrana iracionalne sfere i čovekovog subjektiviteta. Od pamtiveka, njeno slobodno ispoljavanje kao stvarno – nestvarna mogućnost podrazumeva čovekovo samotumačenje i samoospoljavanje. Ona obznanjuje stvarnost unutrašnjeg bića – misteriju tajne i pustolovinu volje. Znači li to da maska pomaže da čovek bude to što jeste ili mu pruža priliku da bude van svoga realnog Ja? Odgovor može biti nesiguran. Ako bi maska nastajala izvan ultraobjektivnosti, nasuprot racionalno organizovanom svetu, koji je u velikoj meri doveo u pitanje čovekovu slobodu, onda se gotovo dramatično nameće pitanje – da li maska skriva ili otkriva to što je već skriveno? Pouzdanih odgovora nema, a dosetljivost nije dovoljna da zadovolji našu radoznalost. Maska je nezamisliva van imaginarnog kao igraćeg sveta, ali i paralelnih tokova života. Kao u svakoj igri, nema je bez svrhe u njoj samoj. Nema je bez slobode i čovekovog slobodnog izbora. Maska, kao simboličko sredstvo, može biti zloupotrebljena naročito u strategiji zavodačenja i prevare. Šta se pouzdanije i istinitije može reći o čoveku, koji je, preko maske, ušao u imaginarnu *ulogu* i imaginarni svet igre? Šta će tamo, šta hoće da postigne maskom? On pokušava da nađe svet igre koji bi se razlikovao od teskobnog sveta determisane realnosti. To je, u stvari, putovanje od *realne ličnosti* do nadstvarne persone. Igrač hoće da bude ono što nije bio, a može biti. Maska, u izvesnom smislu, postaje objekt preko koga se posreduje između egzistentne stvarnosti i one koja se nije iskazala kao mogućnost, koja se nije ispoljila, u svojoj autonomiji, kao slobodan svet već kao forma zavodačenja, simulacije, skrivanja i prevare.

Karen Hornaj (Horney) u delima *Neurotična ličnost našeg doba*, *Novi putevi psihoanalize*, *Naši unutrašnji konflikti*, *Neuroza i ljudski rast* bavi se narcizmom sa drugačijih pozicija od Frojdove insinktivističke i libido-psihologije, od njegove psihoanalize. Pripadnica neofrojdovaca i „kulturalne škole“, ona težište poremećaja vezuje za međuljudske odnose i kulturu. U završnom poglavlju *Neurotične ličnosti našeg doba* pod naslovom *Kultura i neuroza*, Hornaj piše: „Frojd ne vidi kulturu kao rezultat kompleksnih socijalnih procesa već kao produkt potisnutih ili sublimiranih bioloških nagona protiv kojih su izgrađene reakcijske formacije“. Hornajeva je viđenje o narcizmu najpotpunije obrazložila u delu *Novi putevi psihoanalize*. Pošto je smatrala da su kliničke definicije neodređene, psihoanalitičarka se opredeljuje za genetičku definiciju

jer smatra da je ona i preciznija i određenija. Osoba koja je narcizmom obuzeta nije samo „zaljubljena u samu sebe“ već i *zaluđena sobom*. Pošto se kao dominantno osećanje našla „egocentričnost kao izraz samoljublja“, iz njega su proizišla i nastojanja „izgledati preterano značajan sebi i čeznuti za preteranim divljenjem drugih“. Samoprecenjivanje i samoveličanje idu s očekivanjem obožavanja i laskanja. „Stremljenje ka divljenju može biti snažan pokretač ka dostignuću, ili ka razvijanju društveno poželjnih kvaliteta koji osobu čine omiljenom, ali ono sadrži i opasnost da sve ovo bude činjeno zbog utiska koji ostavlja na druge“. Autorka u tome vidi oblik neproduktivnosti kao što u *briljantnom* samoiskazivanju i stvaranju utiska vidi izrazite narcističke težnje. „Briljiranje postaje važnije od suštine“. Ako je to tako, a jeste, onda narcisu i ne preostaje ništa drugo nego da usavršava svoja umeća u ostvarivanju što većeg uticaja. Narcističke težnje otuda i stvaraju utisak „da se ljudi cene pre zbog onoga što izgleda da su nego zbog onoga što stvarno jesu“. Dokazujući da je narcizam samo jedna od težnji u strukturi ličnosti, Karen Hornaj je u ovom delu ovlaš dodirнула mazohizam i sadizam kao važne težnje u ličnosti, ali ih nije dovodila u neposredniju međuzavisnost, a bilo je ozbiljnih razloga da se to učini. Ona je bila u pravu što je videla kao ozbiljnu teorijsku manu što se nije uzimao u obzir spektar kulturnih faktora u tumačenju neurotičnih težnji već su dovodeni u vezu sa njihovim biološkim poreklom. Hornajeva je dokazivala da su nesposobnost za ostvarivanje prijateljstva i ljubavi, neprijateljstva i strahovi, mnogobrojna otuđenja među ljudima zapravo determinisani karakterom kulture. Zato i tvrdi da „stremljenje za ugledom kao sredstvom za savlađivanje straha i unutrašnje praznine svakako je određeno kulturom“. Tako je i u samoljublju i narcističkoj težnji prepoznato otuđenje u odnosima prema drugima i prema sopstvenoj ličnosti. Psihoanalitičarka je jasno pokazala kako se samopoštovanje i „samonaduvavanje“ isključuju kao kontradiktorne tendencije, kao udaljene kontradikcije.

Karen Hornaj je u spisu *Naši unutrašnji konflikti* pokazala da ličnost u težnji da obezbedi sigurnost može ići *ka, protiv i od drugih*. Tako su se oblikovale sa svojim karakteristikama i razlikama – *povodljive, agresivne ili izolovane* ličnosti. U nastojanju da stigne do potpunijeg razumevanja neurotične katakterne strukture ličnosti, Hornaj je analizirala sadizam i agresivnu strategiju u rešavanju unutrašnjih konflikata. „Moram da budem moćan, priznat, moram da budem pobednik“. U ovoj lapidarnoj rečenici nije bliže određena samo neurotična već i narcisoidna ličnost. Tiranija *moranja* kao prinuda, ozbiljno ugrožava njeno osećanje slobode. I kad se spoljna i unutrašnja čovekova stvarnost približe i postignu potpunu saglasnost dolazi, gle paradoksa, do poništavanja njegovih individualnih i kreativnih potencijala, dolazi do osporavanja identiteta, sopstva, slobode i samosvesti. U ostvarivanju čovekove egzistencije nije svejedno da li se radi o samoprinudi ili o prilagođavanju. Bezuslovno i nekritičko prilagođavanje u sociokulturnom modelu represivnih društava pojavljuje se kao poraz ličnosti i slobodnog individualiteta. Takvo prilagođavanje ispoljava se kao krotiteljica i čovekove slobode i njegove

nesputane kreativnosti. A pitanje čovekove celovitosti i njegovog identiteta neodvojivo je od njegovog večnog nastojanja da se domogne slobode.

Sadističke težnje ličnosti u teoriji Karen Hornaj o konfliktima dobijaju posebno mesto. Ona je naročito apostrofirala sadističke *simptome* u pregnantnoj osvetoljubivosti sadiste „koja kao otrov izvire iz svake ćelije sadiste“. U isprazni život sadiste, u njegovu emocionalnu prazninu, osvetoljubivost se pojavljuje kao forma aktivnog oživljavanja njegove izrazite stagnacije i umrtvljenosti u svakom pogledu. „Degradirajući druge, sadista ne samo što ublažava svoj nepodnošljivi samoprezir, već istovremeno pruža sebi osećanje superiornosti. Kada modelira živote drugih, on ne samo što stiže podsticajno osećanje moći nad njima, već takođe nalazi i značajnu zamenu za svoj život. Kada druge emocionalno eksploatiše, on, živeći na račun tuđih emocija, smanjuje osećanje sopstvene praznine. Kada poražava druge, on doživljava trijumfalno oduševljenje koje zasenjuje njegov sopstveni poraz. Ova žudnja za osvetničkim trijumfom verovatno je njegova najjača pokretačka sila“. Tako se i „pojačava njegovo nesvesno osjećanje svemoći“. Do svemoći se ne stiže bez lukavstva zavođenja. A to se podrazumijeva kad se *modelira* tuđi život.

U spisu *Psihoanaliza Karen Hornaj*, psihoanalitičar Dušan Kosović analizira agresivna svojstva protagonista konflikta s obzirom na sociokulturni kontekst i iskustvo znamenite psihoanalitičarke, pa dolazi do zaključka: „Iako se zdušno trudila da dokaže da se ne slaže s Frojdom u mnogim aspektima njegove biologijom i instinktima vođenom teorijom, Karen Hornej je delila njegovo uverenje da je podsvest definisana skrivenim konfliktima“. Ona je bila uverena da je konflikt krucijalna pretpostavka neuroze u svetu u kome ličnost živi u neprijateljskom okruženju. Stoga Dušan Kosović zapaža: „Kad se svet oko sebe doživljava kao neprijateljski, onda je razumljivo što se on žestoko i agresivno poriče. Obično se radi o osobama koje neutješno pritiskaju rani jadi i osećanje ozlojeđenosti još iz detinjstva. One u dubini duše teže osveti za sve povrede koje su im nanete najčešće baš u detinjstvu“. Njihov način komuniciranja sa drugima izrazito je manipulativan, a narcizan i preterana želja za priznanjima, uspehom i dostignućima ishodište je takve manipulacije. U duhu mišljenja Karen Hornaj, Kosović je zapisao: „Kad realno ja postane stranac u ličnosti nije moguće umaći konfliktima velikih razmera“. Kad dođe do usahnuća funkcija *realnog ja*, kad procesi samoidealizacije uspostave idealizovanu sliku neminovno je „aktivno bežanje od realnog sebe“, a samim tim neizbežno je i otuđenje od sebe samog i realnog života. U tim procesima, nije moguće umaći unutrašnjim konfliktima niti velikim nevoljama u realizaciji ličnosti, utoliko pre što je prati deficit stvarnosti.

Individualni konflikt se može preneti i na društveni život prevashodno u autokratskom tipu vladavine. U takvom kontekstu konflikt se često javlja i kao zategnutost, koju prate militantna isključivost, oholost, jednosmernost i ideja gotovog i jedinog rešenja. Izgleda da je iz te perspektive najsporniji upravo onaj konflikt koji teži beskonfliktnosti, koji snagom destruktivnosti poriče *sve* bez ostatka, a ne pruža alternativu. Tada se i pojavljuje isključivo

kao oblik suprotstavljanja, kao uludo rasuta energija, kao izvor uništenja. Ti konflikti posebno su opasni kad su prikriveni, utkani u institucionalno mišljenje i hijerarhiju društvenih vrednosti. Tada se konflikt može ispoljiti kao sila koja čini da su institucije toliko nadmoćnije od ljudi da oni, ljudi, postaju puke igračke. I, tako, ova vrsta konflikta poništava svaki mogući delotvoran i smislen konflikt, svaki oblik suprotstavljanja. Svakako, otuda konflikt koji dolazi kao nasilje i kao oblik haosa nema baš nikakvog opravdanja. S druge strane, bez kreativnog i delotvornog otpora, individualne i društvene snage ostaju uspavane i nedelotvorne. Suštinski, život bez sukoba mrtav je privid – ravnodušje i defetizam. Nekritičko prihvatanje postojećih i preovlađujućih vrednosti, čak i kad je jasno da su one anahronizam, isključivo radi komformističke sigurnosti i ogoljenih interesa, upućuje na dobro poznate mehanizme cenzurisane svesti, koja odustaje da se suoči sa sobom, što je ravno krahu smislene egzistencije. U pokušaju da se odbrane stvaralaštvo i sloboda, konflikt je jedan od izazivača promene. Konačno, bez takvog konflikta duhovna istorija izgledala bi više nego siromašna. Individualni život bez konflikta dovodi u pitanje čovekov individualitet i njegov identitet. Frustriranost pojedinca može se dovesti u najneposredniju vezu s društvenom atmosferom koja je van dobrovoljno odabrane egzistencije. Tako beskonfliktni način života postaje jedan od tipičnih oblika pasivne egzistencije. Ovaj način postojanja, naročito ako se nametne kao dominantan, optužuje društvo za odsustvo slobode, pa čak i onda kada nema drastične represije. Apsolutna saglasnost, kao i apsolutni red, protive se prirodi čovekovog individualiteta. Suština beskonfliktnog načina ponašanja – i pored prividne saglasnosti pojedinačne i društvene volje – temelji se na nesaglasnosti između individualne egzistencije i društvenog života. Tu se s lakoćom može identifikovati raskorak između bića i postojanja, između pojedinca i zajednice.

U kapitalnom delu *Neuroza i razvoj ličnosti*, Karen Hornaj ističe da nesvesno i mašta stvaraju *idealizovanu sliku*. To je onaj proces preko koga Narcis stiže do svoje samoidealizacije, samoglorifikacije i neumerenog veličanja sopstvene ličnosti. „U ovom procesu ličnost pripisuje neograničenu moć i preterane sposobnosti: postaje heroj, genije, nenadmašni ljubavnik, svetac, bog“. Kad se ličnost identifikuje sa svojom idealizovanom slikom, „idealizovana slika postaje *idealizovano ja*“. To je već dovoljno da novonastala realnost, kao *unutrašnji proces* postane realnija od prethodne realnosti. A sama ličnost postaje ne to što jeste nego to što može postati, što je postala. Unutrašnji proces koji se događa u ličnosti usaglašava se s *moram* kao bezuslovnom unutrašnjom zapovešću, kao unutrašnjim diktatom, koji često previđa mogućnosti realnih postignuća i realnih mogućnosti. Tako se, u stvari, i objektivno moranje, koje društvo nameće, upotpunjuje ili zamenjuje subjektivnim moranjem, tipičnom reakcijom zavisnika od sopstvenog *moram*. Tiranija moranja koja nije ništa drugo nego teskobna prinuda, koju ličnost – Narcis ne doživljava kao prinudu, već kao lagodnost unutrašnje zapovesti. Na taj način se suštinski ugrožava realno osećanje slobode ličnosti, a sve to vodi. objektivno i subjektivno, poništavanju čovekovog identiteta, sopstva i samosvesti.

U delu *O zavodaenju* Žan Bodrijar se posebno pozabavio narcisovim „slučajem“. Ovaj autor smatra da je zavodaenje „nemoguće predstaviti jer je distanca između realnog i njegovog dvojnika, neravnoteža između Istog i Drugog, ukinuta. Nagnut nad vrelom, Narcis gasi žeđ: njegova slika nije više ‘druga’, već je njegova vlastita površina koja ga apsorbuje, koja ga zavodi, slika kojoj on može da se približi ali bez mogućnosti da ikada pređe s one strane, kao što ne postoji ni refleksivna distanca između njega i slika. Ogledalo vode nije površina koja reflektuje, nego površina koja apsorbuje“. Bodrijar ne pristaje na puko odražavanje *istog*. Smatra da je ne samo neprihvatljiva već i žalosna svaka teorija odraza, pa je zato zavodaenje izričito u poricanju *mimetičke egzaltacije* ili *idealne fatamorgane sličnosti*. Polazeći od mita o narcisu, on obrazlaže samozavodaenje i dolazi do zaključka da se tu ne radi „o ogledalu pruženom Narcisu da bi se prepoznao kao idealno živ, radi se o ogledalu kao odsustvu dubine, kao površinskom ponoru koji je zavodljiv zato što svako ima svoj utisak da će biti prvi koji će se survati“. Strategija zavodaenja prepoznata je ne kao suočavanje sa stvarnošću već kao *strategija opsene*, kao samozavodaenje i samozačaravanje posredstvom opsene. „I sam Narcis iščezava u vlastitoj opseni: tako skreće sebe od svoje istine, i svojim primerom postaje model ljubavi i skreće druge od njihove istine.“ Tako je priča o zavodaenju dobila u mitu o narcisu nova značenja koja je udaljavaju od ogledala – odraza. Žan Bodrijar u spisu *Simulakrumi i simulacija* preispituje razlike između *istinitog* i *lažnog, stvarnog* i *imaginarnog*. Pošto se sve to dešava kao simulacija skrivanja i pretvaranja, kao prisustvo i kao odsustvo, on se pita: „Je li simulant bolestan ili nije, budući da proizvodi ‘prave’ simptome? S njim se ne može objektivno postupati ni kao s bolesnim, ni kao sa zdravim čovekom. Tu psihologija i medicina zastaju pored jedne sada neutvrđive bolesti.“ Umjetnost, kao naj-slobodniji vid kreacije, nema razloga da se opterećuje takvim dilemama. To je izuzetno važno i zbog promenjene prirode stvaralaštva, posebno umetničkog, i zbog novih poetika koje umiču tradicionalnom shvatanju umetničkog stvaralaštva. Kao svet za sebe, kao svet tvoračke posebnosti, umetnost opstaje u kreativnom očuđenju, izvan izlisanog životnog iskustva, izvan odražavanja i odslikavanja postojećeg sveta.

Polazeći od čovekove suštine, od njegovog ontološkog razumevanja, psihijatar Jovan Rašković, u studiji *Narcizam*, uspostavlja međuzavisnost između narcisoidnosti i agresije. On polazi od uverenja da postoji duboka veza između narcisoidnosti i agresije. To čini da bi pokazao da je narcistička agresija najrasprostranjenija forma agresivnosti. Čovekov agresivni potencijal i njegove specifičnosti vode ga do uverenja da je čovekova agresija, kao najstarija iracionalna biološka tvorevina, vezana sa strašću, koju ovaj autor vidi kao „najmlađe čedo nagona“ i kao iracionalnu energiju. On smatra da strast boljeg *partnera* od agresije nema, ali i da agresija nema boljeg podstrekača od strasti. U mnoštvu najrazličitijih formi agresija, ovaj autor veruje da je narcistička agresija „najraširenija forma agresivnosti“. Polazeći od uverenja da je libido *esencijalno narcistički* i da se narcizam temelji na agresiji, Rašković s lakoćom zaključuje da nastojanje obogotvorenja Narcisa ide s nastojanjem

da ga i drugi obogotvore. Sve je to u znaku nekritičkog shvatanja i sebe i svog okruženja. A to okruženje često nije pojedinac već grupa koja u svojoj narcisoidnosti stvara koheziju i zajednički imenitelj, pretpostavke za uklapanje narcisoida, koji više nije ni izolovan ni slabašan već bespoštedan u svojoj agresivnosti. Mržnja i strasti neizbežna su pratnja takve agresivnosti. Mržnja kao temelj posrnulog komuniciranja postala je stalna antropološka i društvena odrednica narcističkih strasti. Kao poremećaj mentalne ravnoteže i kao vrsta afektivne pomerenosti, mržnja ponajviše proizvodi defekt osećajnosti, egzistencijalnu destrukciju i društveni haos. Ona je mračna strana ličnosti.

Da bi dokazao da jezgro narcisoidnosti nije mit o Narcisu, Raškoviću je poslužila slika – narcisa vođe. Ta slika, manifestne prenatlaženosti, sledi i veštinu zavodjenja i intenzivan preobražaj životnog stila. Za razliku od pomalo *otpisanog* Narcisa – koji je usamljen, blag, zatvoren i artificijelan, pa samim tim izvan aktuelnih tokova života – Narcis vođe je njegova antiteza, egzistencijalna suprotnost. Po Raškoviću, on je stvaran, životan, nasilan i silovit. Takav je i prisutan na društvenoj sceni, sa strašću neumoljive agresivnosti. Da bi se strast za vladanjem nad ljudima pouzdano i ostvarila kao mogućnost, Narcis preuzima na sebe obavezu da bude maltene režiser, glavni glumac i protagonist vlastitog uspostavljanja i predstavljanja. Tako ga vidi Rašković. Pouzdano se zna da ne može da opstane bez agresivnosti kao najснаžnijeg podsticaja u svojoj iracionalnoj motivaciji. I pošto je Narcis, smatra Rašković, ontološki determinisan agresijom, razumljivo je što je amoralna ličnost, što je s onu stranu morala. Zaljubljenost u sebe, *zaludenost* svojom ličnošću, potpuna nekreativnost – to su bitne odrednice njegove individualnosti. Njemu, naravno, nije dovoljno što sebe obogotvoruje, on očekuje da ga drugi obogotvoruju i da mu se neprestano dive. Zbog takvih svojstava Narcisa, u onome što čini i što namerava činiti, u njegovom samoostvarivanju, nezamisliva je neposrednija veza između normativne etike i moralnog ideala. Svakako, nema ništa od moralnog života bez ideje o dužnosti i smislu odgovornosti. To nije prisutno u repertoaru narcističke delotvornosti zaludenog i amoralnog Narcisa. Sve to u narcističkom društvu pospešuje ne samo krizu zakonitosti nego i krizu čovečnosti.

Uz vlast u čijim je temeljima narcisoidnost ide i vlastoljublje. A kad vlastoljublje prate, a obično prate, prevelika ovlašćenja, zloupotreba je njeno ishodište, gotovo zakonomernost. Još je Tacit zapazio da se nikad ne može imati „čvrsto poverenje u vlast prevelikih ovlašćenja“. U svemu tome zapravo najgora je ona varijanta u kojoj vlastodržac nije stekao sposobnost da vlada sobom a hoće pošto-poto da vlada drugima, svima. Tu već postoji opasnost da pojedinac bude odvojen od sebe samog, da ostane bez sebe, da ga nema kao normalne osobe. To je ravno apsurdno, utoliko pre što je nemoguće da takva persona može donositi kompetentne i racionalne odluke. Što je najgore, on može da se ruga svima osim svojim podanicima, koji ga ne samo podržavaju već i obožavaju. Takav nosilac vlasti, suštinski bez autoriteta i individualnog identiteta, obično umesto odgovornosti sledi izgovore i racionalizacije

o vlastitoj nepogrešivosti, koju su individualni i grupni narcizam uspostavili i nametnuli. Deluje tragikomično njegovo nastojanje da se domogne podanika koji će ga svojom privrženošću i neporecivom podrškom održavati na vlasti. Kao po pravilu, oni se okružuju laskavcima. Laskavci su tu da stvore iluziju o sigurnoj vladavini protagoniste vlasti. Laskavci se ne zaustavljaju u svojoj laski, a ona stvara iluziju o značaju i svemoći nesigurnog vladaoca. Takva i svaka vlast sa malignim narcizmom nije ništa drugo do prevara. Evo, šta o tome kaže Makijaveli: „Vladari se moraju čuvati laskavaca kao kuge. Da bi se od njih odbranili, neka izaberu umne ljude i onda ih ovlaste, da im slobodno govore istinu“. Nažalost, ovo drugo najčešće izostaje jer izostaje i smisao vladavine kao racionalnog i moralnog čina. Istina, u narcističkoj dramaturgiji, izostaje jer je nepoželjna. Umesto da se istina traži u središtu životnih okolnosti i političke ontologije, ona se nalazi u središtu političke patologije. U spisu *Vladalac*, Nikolo Makijaveli prepoznaje sposobnog vladaoca u veštini da ga podanici i vole i da ga se plaše. I pored toga što je poželjno i jedno i drugo, ali ako već mora da bira od ova dva osećanja, prednost će Narcis dati osećanju straha. Zapaženo je da energija straha zatvara, steže, sapinje i oštećuje sve što je u delokrugu njegovog razornog delovanja. Strah blokira sve forme komunikacije i spontanosti. Pod njegovim pritiskom, čovekova osećanja i misli u stanju su napregnutosti. To je ona napregnutost, koja seže do pucanja. Život u strahu ne vredi baš ništa. A vlast koja gospodari ljudima strahom i zastrašivanjem zaslužuje da je nema. Ne bi trebalo zaboraviti reči Ive Andrića u njegovim *Znakovima* da strah čini da ljudi postanu i zli i surovi. A od ljudi u strahu, poraženih strahom, ne može se ništa dobro očekivati, baš kao ni od ravnodušnih i od prezadovoljnih. Svi oni ne predstavljaju opasnost za represije i neslobode.

Smišljenim metodama ispiranja mozгова, spinovanjem javnosti i lukavstvom indoktrinacije privid istine nameće se kao bezobzirna kalkulacija i volja za moć političkih elita. Vlastodržačka manjina s karakteristikama grupne narcisoidnosti, u autoritarnim i totalitarnim sistemima s neograničenim ovlašćenjima, u svojoj nadmenosti, taštini i samoljublju, proizvodi strah, strepnju i frustraciju. Tu su žrtvovani i javni duh i slobodna javnost. Ugrožena je sloboda življenja i slobodna individualnost. Sa svojom neodoljivom žudnjom da pokorava i vlada podanicima, vlastodržac nije daleko od maligne narcisoidnosti, od stanja omamljenosti jer se radi o agresivnoj strasti. Tada je moguća i idolatrija sile, koju prati ohrabreno zločinstvo i nasilje. Tu bi trebalo videti izvore i početak samouništenja takve vlasti. Zato je neophodna vlast nad vlašću. Tek tada ona može postati odgovorna za svoje ponašanje i delovanje.

Ako je tačno zapažanje da je vlast najveći afrodizijak, opasna i opaka strast, koja može da zamrači svest, onda se zaista teško može i obuzdavati i kontrolisti. Mišljenju Dostojevskog da što je veća vlast to je „strasnija“ njena upotreba, pridružuje se sentenca lorda Aktona o tome da vlast najčešće ljude kvari, dok ih apsolutna vlast kvari apsolutno. Tragedija je neizbežna kad

je vlast u posedu vlastodržaca s neukrotivim narcističkim strastima. Vladati sobom preduslov je za pravednu i umnu vladavinu.

„Moderni narcis“, piše Rašković, „prevaljuje put od mita do vlastitog postojanja na poseban način i pomoću iracionalnih metafora. Iz oblasti fantazije ‘obožavani narcis’ ulazi u stvarnost mitskim i mističnim pripremama. Čovjek obožavanja daje pečat cijelom narcističkom sistemu. Narcis je asketa ili hedonist ali može biti i perfekcionista. Od velikih narcisa koji su stvorili vlastite pokrete i ideologije, hedonist je Musolini, a Hitler i Staljin su izraziti primjeri asketizma. Musolinijeva karakterna struktura dala je posebnu boju fašizmu, a asketski karakter Hitlera bitno je uticao na ponašanje ogromne nacističke mašinerije.“ To je taj nepoetični Narcis, koji nema dodirnih tačaka s mitskim Narcisom. U knjizi *Luda zemlja* Rašković zapaža da Narcis kao *gušitelj slobode*, u nastojanju da zagospodari ljudima, da ostvari potpunu vlast nad njima, obuzet je neprestanim programiranjem i manipulacijama. To je i razlog što postaje privrženik i monolitizma i centralizma. Tako lakše stiže i do narcisoidnosti društva. Rašković piše: „Ako postoji narcisoidnost jednog društva, onda nikako ne možemo izbjeći konstataciju o narcisoidnosti vođe, jer to jedno drugo uvjetuje. Osnovni uvjet za nastanak narcisoidnosti jednog društva jeste stvaranje saveza između velikih i malih narcisa, da se većina malih narcisa identificira s vođom i vođama. Tako se stvara savez koji omogućuje da se dijeli slava vođe, pamet i njegovi potencijali.“ Arogancija i netolerantnost sledi onima koji su *remetilački faktor* nametnutih normi koje je grupa proklamovala i usmerila „od grupe i za grupu“. Rašković ovakvu vrstu komunikacije vidi kao izrazito iracionalnu. Ona se vezuje za čovekove iracionalne slojeve, a usmerena je ka „stvaranju visoko organiziranog agresivnog sistema“. Njega su upražnjavali nacisti. Zato je i očekivano što je ovaj autor grupnu narcisoidnost prepoznao sa svojstvima posebnih oblika tiranije i despotizma.

U našoj novijoj istoriji poraza pokazalo se da se Narcis – vođa uspostavljao na nacionalističkom narcizmu kao kolektivističkoj osnovi. Teško je reći ko je koga više podsticao za ostvarivanje destruktivne političke predstave. Možda je najgore što su vođe – narcisi sopstveni fanatizam pridružili kolektivnoj narcisoidnosti i nacionalističkom fanatizmu. Stvorena je atmosfera nacionalističke narcisoidnosti, u kojoj je *moj narod* ovenčan superlativima, nikad sporan i problematičan. Frojdova ideja o „narcizmu malih razlika“, s fanatičnom mržnjom i iracionalnom agresivnošću, nedavno se empirijski mogla demonstrirati na primeru krvavog raspada jugoslovenske zajednice. Fanatizam je, inače, na nesreću, ukorenjen u kolektivnoj narcisoidnosti i monomaniji. Nacionalšovinizam, podstican mitologizacijom prošlosti, vodio je arhaizaciji društva i napredovanju u nazadovanju. To je bio jedan od načina da se nacionalna frustracija pretvori u šovinističku agresiju. Nacija koja se pojavljivala kao nadnaravan entitet bila je *pripremljena* da sve istorijske poraze doživljava, naknadno, kao pobjede! Što je najgore, *nebeski narod* nije se pripremio za susret sa zemaljskim nevoljama i s gubitničkom

realnošću. Izgleda da se još nije oslobodio nacionalističkog pijanstva i istorijskog samozaborava.

Vlastodržačka manjina, s neograničenim ovlašćenjima, u svojoj nadmenosti, taštini i samoljublju, u vreme ovdašnje autokratske vladavine, proizvodila je i još proizvodi strah, strepnju i frustraciju. Tu su žrtvovani i javni duh i slobodna javnost. Neprestano je ugrožena sloboda življenja i slobodna individualnost. Vlast koja se održava ohološću grube sile a ne razboritošću mudrosti i logikom racionalnosti daleko je od održive moći i politike kao umetnosti svesnog ostvarivanja mogućeg. Sa svojom neodoljivom žudnjom da pokorava i vlada podanicima, vlastodržac nije daleko od žestoke bolesti, od stanja omljenosti jer se radi o najžešćoj strasti. Tada je moguća i idolatrija sile, koju prati ohrabreno zločinstvo i nasilje. Tu bi trebalo videti izvore uništavanja društva i samouništenja vlasti. Zato je izuzetno važno da vlast spozna svoje granice i vlastita ograničenja. Neophodna je vlast nad vlašću. Tek tada, ona može postati odgovorna za svoje ponašanje i delovanje.

U odeljku pod nazivom *Narcizam i sublimacija*, u spisu *Narcizam*, Jovan Rašković obrazlaže međuzavisnost narcisoidnosti i sublimacije. Da bi ovu svoju ideju utemeljio nastoji da procese sublimacije poveže preko psihoanalize s naukom o kulturi. On tvrdi da su kultura i civilizacija sačinjene od *materijala sublimacije*. A pošto su narcisoidnost i sublimacija *izdanci* zajedničkog ishodišta, narcis i stvaralac su u temeljima ljudske prirode. Što je najvažnije, isprepletani su sadržaji narcisoidnosti i sublimacije. Oni su ukorenjeni u nezamenljivoj i neprozirnoj ljudskoj prirodi. Bez njih bi, piše Rašković, ljudsko biće bilo samo *osušeni ugarak*, biće bez stvaralačkog potencijala i unutrašnjeg podsticaja. „U sublimaciji je svako ishodište stvaralaštva, jer nema sublimacije bez fantazije, negacije, apstrakcije i držanja života na distanci. Bez ovih temeljnih sadržaja nema ni narcisoidnosti. Narcis i stvaralac su jedna osoba, jedan sadržaj, jedan temelj. Narcisoidnost i sublimacija su tjelesne kategorije. Oni pripadaju ljudskoj prirodi koja je postojala, historijski postojala i prije formiranja društva. U prirodnom sadržaju postoji visoka nadmoć unutrašnjeg svijeta.“ Tako je mislio i pisao Jovan Rašković. On je smatrao da su rasprave o narcisoidnosti neprekidno „na rubu upada u kontradikciju.“ Kad se socijalni sadržaji nađu u velikoj blizini s ontološkim sadržajima ljudskog bića, kad se individualna psihologija ukrsti s kolektivnim obrascima – kontradikcije su gotovo neizbežne. Rašković je pokazao da je psihoanalitička teorija sublimacije suštinski povezana s psihoanalitičkim pojmovima, pa otuda, uz sve razlike, nema bitnije distinkcije između psihoanalitičke teorije sublimacije i psihoanalitičke teorije Ega. „Ego ne prihvata smrt. Sublimacija je uporno, trajno, nevremenito, neiscrpno hvatanje sa smrću. Stvaralaštvo počiva u sjeni smrti. Stvaralac je tužni vitez koji pred sobom drži štit sublimacije.“ To je suština tog odnosa.

Povezanost narcisoidnosti i sublimacije vodi do simboličke delotvornosti. Tu se suštinski uspostavlja međuzavisnost jedne igre čiji je tok više u domenu dubljih slojeva ličnosti i hirovitog slučaja nego u kontinuitetu

kreativnih prosesa. Ta igra je i od racionalnog i iracionalnog, i od svesnog i od nesvesnog, i od strasti i od agresije. Njena vrednost temelji se na potencijalu sublimacije, a njene slabosti na snazi simulacije. Učinci narcisoidnosti i sublimacije ne tiču se samo čovekove stvaralačke samopotvrde već i njegove ljudske suštine. To znači i njegove sudbine.

A strategija zavođenja prepoznata je ne kao suočavanje sa stvarnošću već kao *strategija opsene*, kao samozavođenje i samozačaravanje posredstvom opsene. Tako je priča o zavođenju dobila u mitu o Narcisu nova značenja koja je udaljavaju od ogledala – odraza. To je izuzetno važno i zbog promeњene prirode stvaralaštva, posebno umetničkog, i zbog novih poetika koje uzmiču tradicionalnom shvatanju umetničkog stvaralaštva. Kao svet za sebe, kao svet tvoračke posebnosti, umetnost opstaje u kreativnom očuđenju, izvan prozaičnog životnog iskustva, izvan odslikavanja postojećeg sveta. Povezanost narcisoidnosti i sublimacije vodi do kreativne delotvornosti. Vrednosti narcisoidnosti temelje se na potencijalu sublimacije. Učinci narcisoidnosti i sublimacije ne tiču se samo čovekove stvaralačke samopotvrde već i potvrde njegove ljudske složenosti, njegovog identiteta. Tu bismo mogli govoriti o blagotvornom, benignom osećanju narcisoidnosti.

U spisu Andre Žida *Traktat o Narcisu* nalazimo podnaslov *Teorija simbola*. Tragajući za mitom o Narcisu, Žid je zabeležio: „Narcis je bio savršeno lijep – i zato je bio čedan; prezirao je nimfe – jer je bio zaljubljen u sebe samog. Nikakav lahor nije remetio površinu izvora nad kojim je, miran i nadnesen, čitavoga dana posmatrao svoj lik...“ Narcis celog dana posmatra svoj lik! On je sanjalica, biće „koje se izdvaja iz sivila“. Ne može da se ukoloteči u svakodnevicu. Opsednut je idejom da se vidi, jer „biti – nije više dovoljno: treba sebi to dokazati“. On „hoće, na kraju krajeva, da sazna kakav oblik ima njegova duša.“ Narcis je, u stvari, pesnik. Živi da bi obznanjivao, jer onaj koji obmanjuje nepotreban je *i zao*. U tišini se saznaje i *nauči* šta obznaniti: „Simbol otkriva arhetip.“ I, eto, piše Žid, samo je umetničko delo „kristal – djelimični raj u kome ideja procvetava.“ Pojednostavljeno rečeno, postoji sublimacija koja daje kreativne plodove. Kad je reč o stvaralačkom potencijalu, da bi paradoks bio uverljiviji, dešava se zapravo ono o čemu je Žid svedočio: nežna biljka daje cvetove. Tu je sadržana ideja o pesniku, kao krhom i tvoračkom biću. A pesnik i jeste paradigma tvoračke krhkosti i umetničke posebnosti. Ako u čoveku nema pesnika nema u njemu ni stvaralačkog čudotvorstva ni tvoračke složenosti.

Bibliografija korišćenih dela

Bodrijar, Žan, *Simulakrumi i simulacija*, Svetovi, Novi Sad 1991.

Idem, *O zavođenju*, Oktoih, Podgorica 2001.

Kosović, Dušan, *Psihoanaliza Karen Hornaj*, Čigoja štampa, Beograd 2011.

Lasch, Christopher, *Narcistička kultura*, Naprijed, Zagreb 1986.

Makijaveli, Nikolo, *Vladalac*, Ušće, Beograd 2004.

- Milovanović, K., Gavrić, T., *Rečnik simbola*, Narodno delo, Kragujevac 1994.
- Freud, Sigmund, *Collected Papers* (New-York, London:International Psycho-Analytical Library, 1950).
- Hornaj, Karen, *Neurotična ličnost našeg doba*, Čigoja štampa, Beograd 2004.
- Eadem, *Novi putevi psihoanalize*, Čigoja štampa, Beograd 2005.
- Eadem, *Naši unutrašnji konflikti*, Čigoja štampa, Beograd 2005.
- Eadem, *Neuroza i razvoj ličnosti*, Čigoja štampa, Beograd 2006.
- Rašković, Jovan, *Narcizam*, Univerzitetska riječ, Nikšić 1988.
- Idem*, *Luda zemlja*, Akvarijus, Beograd 1990.
- Trebešanin, Žarko, *Leksikon psihoanalize*, Matica srpska, Novi Sad 2003.
- Žid, Andre, *Granice umetnosti*, Kultura, Beograd 1967.

Ratko Božović,

University of Belgrade, Faculty of Political Science

Imperatives of a new Narcissus

Summary: The ideas of new Narcissus, presented in Christopher Lasch's book *The Culture of Narcissism*, are seen here as an important interpretation of narcissism because the newly-formed Narcissus is obsessed with the traumatic present and ignores the past and the future. Lasch also believes that the devaluation of the past is a certain symptom of cultural crisis. The narcissistic imperative – to be successful at the cost of destruction and evilness – contributes to this. Drawing on Otto Friedmann Kernberg's thesis, Slavoj Žizek discovers that a defect of empathy is the syndrome of a narcissistic personality. The other man is an unknown man and he remains out of reach, both emotionally and imaginatively or objectively and subjectively. Everything is subordinated to Narcissus's prestige and his insatiable affirmation. Hence, the perfect other is just an extension of the narcissist's great self. He turns into an unwanted other when the narcissist's expectations are betrayed. Those who dare to question the narcissist's self-affirmation become enemies. By inspecting the most important works of Karen Horney (*The Neurotic Personality of Our Time; New Ways of Psychoanalysis; Our Inner Conflicts; Neurosis and Human Growth*), the author shows that running away from his real self, Narcissus falls into the trap of alienation – from himself and from real life.

In the book *Narcissism*, Jovan Raskovic traces the deep connection between narcissism and aggression. Political leaders are the representatives of such characteristics. In order to fulfill his passion for ruling over people, Narcissus takes over the obligation to be director, the main actor and protagonist of his own self-presentation. He cannot survive without aggression and without irrational motivation. And since, as Raskovic believes, Narcissus is ontologically charged with aggression, it is understandable that he is amoral, a personality on the other side of moral.

Key words: narcissism, neurosis, personality, culture, conflict, crisis, aggression, sublimation